

YENİYETMƏLƏRLƏ CİNAYƏT ƏMƏLLƏRİNƏ QARŞI APARILAN TƏDBİRLƏRİN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

Lamiə Hacımuradova,

Gəncə Dövlət Universitetinin Ümumi pedaqogika kafedrasının
baş müəllimi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: lamie.7530@gmail.com

UOT: 34; 342.7

Xülasə. Məqalədə yeniyetməlik dövründə cinayət amillərinin meydana çıxması və bu problemin yaranmasında ailə, məktəb və cəmiyyətin rolundan bəhs olunur. Eyni zamanda cinayət əməlini törədən yeniyetmənin həyata keçirdiyi xoşagəlməz hərəkətin başqa yeniyetmələr tərəfindən təkrarlanmaması üçün nəticələri doğuran səbəblər və nəticəyə aparan yol tədqiq olunur. Yeniyetməlik dövrünün böhranları nəzərə alınaraq onlar daim nəzarətdə olmalı, hərəkətlərində baş verən dəyişiklik vaxtında və məqamında ortaya çıxarılmalı, qabaqlayıcı tədbirlər görülməlidir. Həmin tədbirlərin nədən ibarət olması məqalədə ardıcılıqla təhlil olunur.

Açar sözlər: yeniyetmə, cinayət, çətin tərbiyə olunan, ailə, məktəb, cəmiyyət.

Key words: teenager, crime, difficult to brought up, family, school, society.

Ключевые слова: подросток, преступление, трудно воспитанный, семья, школа, общество.

Həyatın bütün sahələri bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə, görünən və görünməz tellərlə bağlı olduğu üçün zəncirvari sistemin hansısa halqasının qırılması ilə bütövlüyün pozulması nəticənin mənfi olmasına gətirib çıxarır. Ortada hansısa xoşagəlməz, arzuolunmaz, eyni zamanda maddi və ya mənəvi dünyagörüşə xas sistem pozuntusu varsa, bu, ümumi prosesin müsbət nəticə ilə yekunlaşmasına əngəllər törədəcək və fəsadlarını göstərəcək. Əsas məsələ həmin nəticəni doğuran səbəb və hadisələri izləmək, nəticədən sonra həll edilməsi vacib olan məqamları müəyyənləşdirməkdir. Əgər müasir cəmiyyətdə hər hansı cinayət əməli törədilsə, xüsusilə həmin aktı həyata keçirən şəxs qismində yeniyetmə bir insan dayanırsa, o zaman cinayət əməlini nəticə olaraq qəbul edib, nəticədən öncə hə-

min yeniyetməni bu işə sövq edən ilkin-bəsit səbəbləri ən mürəkkəb detallara kimi araşdırmaq lazımdır. Təbii ki, cinayətə meyilli, çətin tərbiyə olunan yeniyetmələrin hər an nəzarətdə saxlanması nəzərdə tutulmur. Hər saniyə nəzarət altında olmanın özü belə sistem pozuntularına və uyğun olaraq mənfi sonluqlara gətirib çıxara bilər.

Nəzarət mexanizmi anlayışı sadəcə olaraq sonrakı məntiqi addımın xüsusiyyətidir. Burada əsas iş, rüşeymin formalaşdığı mühiti idarə etməklə başlayır. Bəs belə bir məqamda idarəetmə qurumları, istinad nöqtəsi olan ailə, məktəb və cəmiyyət hansı tədbirləri görməlidir?

Təbii ki, bu üçbucağın bütün tərəfləri eyni dərəcədə məsuliyyətli və planlı iş görməli, qarşılıqlı surətdə əlaqədə olmalıdırlar. Unutmaq olmaz ki, önəm verilməyən “qılgıncılar” sönməyən “yanğınlar” törədə bilər. Bizim əsas

missiyamız qıgılıcıma müdaxilə edib, onun yanğına çevrilməsinin qarşısını vaxtında almaqdır. Çünki bir çox hallarda qıgılıcımın kiçik olduğunu düşünüb ona müdaxilə etmək istəməyənlər, sonra böyük tonqalın alovları içərisində olan həmin yeniyetmələri xilas etməkdə xeyli çətinlik çəkirlər.

– **Bəs necə olur ki, yeniyetmə cinayətə təşəbbüs göstərir, nəticə etibarilə “uğurlu” və ya “uğursuz” olur? Onda cinayətə meyillilik haradan formalaşır, necə güclənlər və nəticəyə doğru hansı detallarla irəliləyir?**

Məlumdur ki, hadisələrin mənfi sonluqla nəticələnməsi istiqamətində aparılan ilk addım ailədən, ailədaxili münasibətlərdən başlayır. Ailədə uşağın valideynlərindən birini itirməsi ilə tərbiyə bütövlüyünün pozulması reallığı yaranır ki, burada uşağın atasını itirməsi kişiliyin düzgün formalaşması yolunda müəyyən boşluqların, anasını itirməsi isə mənəvi bütövlüyün və qayğı düsturunun dağılmasının başlanğıcını qoyur. Sözsüz ki, məsələyə bu cür yanaşma da nisbi xarakter daşıyır. Ailədə övlada həddindən artıq sevgi göstərilməsi və ya əksinə, sevgisizlik, eyni zamanda iki övladdan birinə daha çox diqqət ayrılması, övladlardan birinin ona daha az qayğı göstərilməsi ilə bağlı şübhə və narahatlığı da yeniyetmələrdə şəxsiyyət pozuntularına, çətin tərbiyə olunan və qəlibinə sığmayan uşaq modelinin yaranmasına səbəb olur. Söylənilən fikirlərə paralel olaraq, ailədə ata və ananın ayrılması səbəbindən uşağın mənəvi-psixoloji durumunda zamanla baş qaldıran sarsıntılar və ya valideynlərin iş qrafiki səbəbindən ailədaxili tərbiyəni övladlarına sistemli olaraq ötürə bilməmələri arzuolunmaz nəticələrin yaranmasına çevrilə bilər.

Ailədən başlayan yolun qaranlıq və təhlükəli, yaxud işıqlı və uğurlu olması valideynlərin övladlarına münasibətləri ilə formalaşmağa başlayır. Ailə daxilində övlada tərbiyə məhrumiyyəti yaşadan valideyn o zaman fərqi varmasa da, gələcək üçün çox təəssüf ki, kiçik cinayətkarlar yetişdirir desək, nə qədər sərt olsa da yerinə düşər. Uşağa qarşı zor tətbiq etməyin düzgün tərbiyə metodu olmadığını, demək olar ki, hər gün eşidirik. Eşitsək də, həmin qaydanı hansı dərəcədə düzgün anlayıb, düzgün tətbiq edə bilirikmi? Təbii ki, ətrafımızda maarifləndirmə mənbələrindən eşitdiy, bildiy, gör-

düklərini yerinə yetirən valideynlər də vardır. Amma bütün bunları yerinə yetirməyənlər sonradan onun xoşagəlməz nəticələrini yaşayırlar. Yeniyetmənin fikrinə önəm verilməməsi, onun hər addımbaşı danlanması, istedad və bacarığının kölgədə buraxılması da gələcək faciələr üçün gizli zəmin hazırlayır.

Yeniyetmələrin cinayət təşəbbüsünün həyata keçirməsinin rüşeymi ailədə formalaşdığı üçün ailədən başlayan mənəvi-psixoloji parçalanma, daha sonra təhsil müəssisəsi və mühitdə şəxələnir, bəzi hallarda isə qarşısının alınmaz forma və məzmun qazanır. Hadisələrin düz və ya yanlış olması ilə bağlı valideyn tərəfindən təlimatlandırılmayan yeniyetmə, qapıdan bayıra çıxıb ictimai həyata atılan zaman mühit çəkisiz yarpaq kimi onu “o yana, bu yana” çəkib aparmağa başlayır. İradəsi özündə olmayan yeniyetmə yanlış meyillənmələr və yanlış hisslərlə hərəkət edir. Cinayətə meyilli olan həmin yeniyetmələrin qıgılıcımını artırıb həmin qıgılıcımın söndürülməsi çətin olan tonqal şəklinə salmaq üçün ətrafında təxminən onunla eyni mənəvi-psixoloji status və çəkiddə olan yeniyetmələr vardır ki, tərəflər bir-birini çox asanlıqla cəzb edə bilirlər. Bu tip yeniyetmələr adətən məhrumiyyətlərlə zəncirlənib nəfəssiz qaldıqları üçün özlərinin yeganə nəfəsliliyinin hansısa xoşagəlməz işlər olduğu qənaətinə gəlirlər. Onların özləri üçün bəzi həqiqətlər də var. Bu həqiqətlər cəmiyyətin doğru və düzgün olaraq qəbul etdiyi həqiqətlər olmasa da, onlar öz dünyalarında buna inanıb onun uğrunda “mübarizə” aparmağa başlayırlar.

1993-cü ildən 2019-cu ilədək yeniyetmələr tərəfindən törədilən cinayətlərin sayına fikir versək görərik ki, onlar daha çox **oğurluq** hadisəsi törədiblər. Əslində yeniyetmə yaşlarında olanlar üçün bu, bəlkə də ən asan və ilkin mərhələ olaraq ən çox müraciət edilən cinayət növüdür [1, s. 88]. Düşünürlər ki, onsuz da adam öldürməyənlər ki, bu adi oğurluqdur. Mağazadan bir ədəd siqaret, meyvə şirəsi, ərzaq məhsulu, çörək və ya hansısa xırda bir əşya oğurlamaqla nə olacaq ki? Ancaq əslində elə hər şey də o kiçik oğurluqdan başlayır. Problemləri həll etmək məqsədi ilə düzgün yolla getməyin onlar üçün çətin və əlçatmaz olduğunu düşünən yeniyetmələr, işlərini öz qaydalarına uyğun həyata keçirtməyə başlayırlar.

Statistikaya görə, ikinci sırada **soyğunçuluq**

dayanır. Soyğunçuluq isə bu və ya digər dərəcədə oğurluğun başqa bir forması kimi müraciət edilən cinayət hadisəsidir. Burada kiçik bir haşiyyə çıxaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, ailədə verilən mükəmməl tərbiyə belə, bəzən ictimai mühitin təhrikedici gücü qarşısında tab gətirə bilmir və gözəl ailənin tərbiyəli uşaqları gələcəyin cinayətkarlarına çevrilirlər. Hətta cəmiyyət arasında belə bir ifadə də işlənir: “Bu cür gözəl ailədən belə övladın çıxması adamı dəhşətə gətirir”. Deməli, haradasa cüzi də olsa boşluq yaranıb ki, qaranlıq mühit həmin dəqiqə o boşluğu hədəf seçərək öz xüsusiyyətini ora daxil etməyi bacarıb.

Yeniyetmələrin cəmiyyətdə hansı işi təkbəşinə törətmələrindən daha çox ətraflarında kimlərinə olması və qrup şəkilində hərəkət etmələri də dövrün reallıqlarındandır. Bu qəbildən olan yeniyetmələr tək iş görməkdən bir qədər çəkinir, özlərini qrup daxilində daha güvənli və rahat hiss edirlər. **Kiçik məhəllə xuliqanlılığı** daha sonra bu qəbildən olan və daha “ali” səviyyələrdə özünü göstərən növbəti xuliqanlıqların başlanğıcı olur. Bəs onların törətdikləri əmələ hüquqi qiymət verilərkən yaşlarına uyğun intizam tədbirlərinə cəlb olunması hansı formada həyata keçirilir? Ümumiyyətlə, dünyada yeniyetmələrin yaş həddudunun müəyyənəşdirilməsində müəyyən fərqlər vardır. Almaniyada qəbul edilmiş 1953-cü il tarixli Qanuna görə, yaşı 14-dən aşağı olan uşaqlar cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmirlər. İngiltərədə 1908-ci ildə Uşaq Qanunu qəbul edilərək, İngiltərə və Uelsdə Uşaq Məhkəmələri qurulub. Bu qanunla 14 yaşından aşağı olan uşaqların azadlıqdan məhrum edilməsi qadağan edilib, 14-16 yaş arasında olan uşaqlara isə bəzi şərtlərlə azadlıqdan məhrum edilmə cəzası verilə bilər. Amerika hüququnda cinayət məsuliyyəti yaşı 7-dir. 8-14 yaş arasındakı uşaqların hadisələri qavrama qabiliyyətləri araşdırılır və əgər etdikləri hərəkətin nəticələrini anlaya biləcəkləri vəziyyətdə olduqları qənaətinə gəlinərsə, bu zaman onların cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləcəkləri qəbul edilir. Fransada cinayət məsuliyyəti 13 yaş müəyyənəşdirilib. Dünya ölkələrinin məsələyə yaş baxımından yanaşma tendensiyasını daha da artırmaq olar. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində isə cinayət məsuliyyəti 16 yaşdan başlayır [2, s. 35].

Yeniyetmələrin törətdikləri cinayət əməlinin məzmunundan və törədilmə reallığından asılı olaraq məhkəmələrə təhkim edilmələri və müəyyən cəzalara tabe tutulmaları işin asan tərəfidir. İşin ağırlı, problemli və həll olunmamış, boşluqlarla müşayiət olunan tərəfi odur ki, ölkəmizdə bu proses necə həyata keçirilir? Yeniyetmələr həyatlarının müəyyən mərhələlərində düzgün baş tutmayan tərbiyə prosesinin, yaşanan ailə dramının, maddi-mənəvi məhrumiyyətlərin təsiri nəticəsində hər hansı cinayət əməlini törədir. Bu, əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, məsələnin nəticə hissəsidir. Nəticəyə gətirib çıxaran sosial-psixoloji məqamları və hadisələrdəki detalları aydınlaşdırdıqdan sonra geriye daha üç situasiya qalır. Onlardan **birincisi**, yeniyetmənin məhkəmə prosesi, **ikincisi**, məhkəmə qərarından sonrakı mərhələdə onun harada islah olunacağı, **üçüncüsü** isə cəzası bitdikdən sonra yenidən azadlıqda həyatını necə davam etdirəcəyidir.

Əgər cinayət əməlini törətmiş yeniyetmə hər hansı ağır cinayətlərin məhkəmə prosesini həyata keçirən hakimlər tərəfindən dindirilsə, məhkəmə iclası həmin hakimlərin sədrliyi ilə aparılırsa, bu zaman uşaq psixologiyasına, digər həssas məqamlara hakim olmayan bəzi hakimlər tərəfindən məsələ düzgün qiymətləndirilməyə bilər. Yetkinlik yaşına çatmayanların mühakiməsi zamanı onların yaşlı cinayətkarların tabe olduğu qatı, qarşıq, cəzalandırıcı kimi çətin proseslərdən uzaq durmaları təmin edilməlidir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda azyaşlıların işləri üzrə ixtisaslaşdırılmış polis, prokurorluq və məhkəmələr mövcud deyildir. Yeganə ixtisaslaşdırılmış orqan polis idarələrinin tərkibindəki yetkinlik yaşına çatmayanlarla iş üzrə inspektorlardır ki, onlar da yalnız preventiv tədbirlərlə (**lat. praventus – qarşı tərəfin hərəkətlərini qabaqlayan**) məşğul olur, heç bir təhqiqat və istintaq aparmırlar və bu sahədə xüsusi ixtisasa malik deyillər [3, s. 43].

İkinci situasiyaya uyğun olaraq əgər yeniyetmə məhkəmə prosesinin nəticəsi olaraq islah koloniyasına göndərilərsə, deməli, azadlığa çıxdıqdan sonra onun islah olunmuş kimi xoş əməllər törədəcəyinə heç kim zəmanət verə bilməz. Bəlkə də, həmin islah müəssisələri, təcridxananın daxilindəki yazılmamış qayda-qanunlar mənəvi-psixoloji mühit baxımından gələ-

cəyin daha qatı cinayətkarını yetişdirir. Ona görə də törətdiyi cinayət əməlinin xarakterindən asılı olaraq, yeniyetmələrin tərbiyə müəssisələrinə göndərilməsi onların sonrakı həyatına da müsbət təsir göstərə bilər. Əks halda, cəzaçəkmə müəssisəsində olan yeniyetmələr azadlıqlarına qovuşduqdan sonra cəmiyyət tərəfindən də birmənalı qarşılanmayacaqlar. Bu, həm onların sosial statusunda bir ləkə olaraq qalacaq, həm də gələcəkdə iş tapmaları məsələsində müəyyən problemlər yaradacaq. İslah olunmadan azadlığa çıxıb, “içəridəydim, belə oldu, elə oldu” düşüncəsi ilə yaşayan gənclər yenidən dörd divar arasına geri qayıtmaq üçün özlərinə növbəti zəmin hazırlayacaqlar.

Nəticə. Beləliklə, deyilənləri ümumiləşdirib belə qənaətə gəlmək olar ki, ailə, məktəb və mühit üçbucağı o qədər incəliklə hazırlanmalıdır ki, üçbucaqdan çıxan nəticə yeniyetmələrin Bermud üçbucağında yox olmalarına deyil, onların uğurdan-uğura doğru addımlamalarına təkan versin.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanda cinayətkarlıq və hüquqpozmalar. Bakı, 2020.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. Bakı, 2010.
3. Uşaqların ədliyyə sisteminə çıxışı baxımından Azərbaycan Qanunvericiliyinin təhlili. Bakı, 2014.

L.Hajimuradova

Ways to eliminate measures against juvenile delinquency

Abstract

The article discusses the emergence of criminal factors during adolescence, the role of the family, school and society in the emergence of this problem. At the same time, the causes and consequences of the unpleasant act committed by the juvenile offender are investigated so that it is not repeated by other juveniles. It is shown that taking into account the crises of adolescence, they should be constantly monitored, to detect changes in their actions in a timely manner, and preventive measures should be taken. The article analyzes these measures in sequence.

Л.Гаджимурадова

Способы устранения мер против преступности среди подростков

Аннотация

В статье рассматривается возникновение криминальных факторов в подростковом возрасте, роль семьи, школы и общества в этой проблеме. При этом выясняются причины и последствия неприятного поступка, совершенного несовершеннолетним правонарушителем, с тем, чтобы его не повторили другие несовершеннолетние. Заявлено, что с учетом кризисов подросткового возраста за ними следует постоянно наблюдать, своевременно выявлять изменения в их действиях и принимать профилактические меры, а также в статье анализируются последовательность этих мероприятий.